

УДК 351:330.322.1

Т. В. ПОКОТИЛО

УДОСКОНАЛЕННЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Розглянуто теоретичні питання ефективності державного управління. Проаналізовано індикатори методик оцінювання ефективності державного управління. Здійснено аналіз методик оцінки інвестиційної привабливості. Визначено принципи та алгоритм оцінки ефективності механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів.

The theoretical questions of efficiency of state administration are considered. Analysed indicators methods of evaluation of efficiency of state administration. The analysis of methods of estimation of investment attractiveness is carried out. Determination principles and algorithm of estimation of efficiency of mechanism of the state regulation of regional investment processes

Ключові слова: оцінка ефективності, інвестиційний процес, державна політика.

Проблема формування і використання інвестиційного потенціалу держави та її регіонів належить до найактуальніших питань у теорії і практиці вітчизняного державного управління, оскільки дефіцит інвестицій у науково-технологічному процесі, низький технологічний рівень виробничої бази промисловості, поглиблення диференціації в соціально-економічному розвитку регіонів стають перепорою на шляху формування єдиного господарського простору в країні, зміцнення господарських зв'язків, становлення регіонів як суб'єктів міжнародної інвестиційної діяльності. Разом з тим, можна передбачити, що такий стан справ ускладнює проведення єдиної політики соціально-економічних перетворень і збільшує загрозу виникнення регіональних криз і міжрегіональних конфліктів в Україні. Отже, за таких умов удосконалення механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів є актуальним і значущим.

Удосконаленню концептуальних основ формування державно-управлінських механізмів і механізмів державного регулювання економіки присвячено роботи В. Бакуменка, С. Білої, Е. Ведунг, В. Воротіна, М. Корецького, В. Корженка, А. Кузнецова, В. Мамонової, В. Мартиненка, Н. Мельтюхової, М. Латиніна, Т. Лозинської та ін. Питання ефективності державного управління досить детально вивчають такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Г. Атаманчук, О. Амосов, Х. Вольман, А. Дегтяр, В. Дзюндзюк, М. Лесечко, П. Надолішній, Н. Нижник, О. Оболенський, Г. Одінцова, Н. Парисон, В. Цветков, А. Чемерис та ін.

Проте багато проблем, що стосуються питань визначення показників і критеріїв оцінювання ефективності механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів, залишаються недостатньо розробленими і дискусійними.

Мета даного дослідження полягає в обґрунтуванні методики оцінки ефективності механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів.

Поняття “ефективність державного управління” розглядається як досягнення соціально значущих результатів при суспільно виправданих затратах [14, с. 77]. Водночас питання оцінки ефективності державного управління досить складне. Це пояснюється багатогранністю самого процесу управління, оскільки ефективність управлінських рішень і дій залежить передусім від характеру проблем, що вирішуються, від управлінських ситуацій, від умов, особливо організаційного характеру, в яких приймаються рішення та відбуваються управлінські дії, від характеристик особистості та становища управлінського працівника [6, с. 48].

При визначенні методики оцінки ефективності механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів виходимо з таких позицій.

По-перше, функція регулювання як вид управління заснований на наявності зворотного зв'язку між управляючою і керованою системами, тому функціонування даного механізму передбачає моніторинг, на основі якого здійснюється систематичне та безперервне збирання, аналіз і використання інформації щодо його функціонування для корегування основних його структурних елементів – методів, інструментів, заходів з метою прийняття ефективних управлінських рішень відносно інвестиційної діяльності в регіональних утвореннях.

По-друге, окрім моніторингу необхідне також періодичне оцінювання механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів, що передбачає визначення доречності та дотримання стратегічних цілей, відстеження ефективності та результативності, впливу та сталості у його функціонуванні на соціально-економічні процеси в регіоні [13, с. 2]. Оцінка має забезпечувати достовірну, корисну інформацію та надавати змогу використовувати уроки з набутого досвіду в процесі прийняття управлінських рішень.

По-третє, оцінка ефективності – це сукупність аналітичних методик вивчення і вимірювання фактичних результатів державної політики, яка дозволяє визначити: в якій мірі діяльність державних інститутів відповідає проголошеним національним цілям [1, с. 95].

Тому вважаємо, що обґрунтування методики оцінки ефективності даного механізму має здійснюватися за такою структурою [9, с. 248; 10, с. 79–86]:

- пошук методів оцінки;
- установлення принципів оцінки;
- побудова алгоритму оцінки.

Питаннями дослідження ефективності державного управління займаються експерти різних міжнародних організація. Наприклад, найбільш відомим є індекс розвитку людського потенціалу – ІРЛП (інколи – індекс людського розвитку), розроблений ООН. На думку спеціалістів ООН, ефективність державного управління визначається через такі критеріальні ознаки: ступінь підзвітності влади, рівень політичної стабільності, контроль над корупцією, якість системи державного регулювання. Рейтинги країн ІРЛП публікується щорічно з 1990 р. у доповіді ПРООН “Про розвиток людини”.

Другий підхід до оцінки ефективності державного управління запропонований експертами Всесвітнього банку. У 2004 р. Інститутом Всесвітнього банку було підготовлено документ “Показники ефективності реформи державного управління”. У даному дослідженні здійснюється оцінка якості державного регулювання за такими індексами: право голосу і підзвітність державних органів; політична стабільність і відсутність насильства; ефективність роботи уряду; якість законодавства; верховенство закону та боротьба із корупцією [17].

Існує чимало різних методик оцінки інвестиційної привабливості економіки, що розглядають переважно окремі її рівні. Найбільшу увагу цим питанням приділено в роботах І. Бланка [3], М. Бутка [4], С. Захаріна [7], П. Матвієнка [11], Т. Уманець [16]. Але, як показав аналіз методичних підходів до визначення оцінки інвестиційної привабливості, їм присутня слабкість теоретичних і методичних основ оцінки, розбіжність у критеріальних підходах, розуміфікованість системи основних показників і неврахованість об’єктивних властивостей територіального та природно-ресурсного характеру регіонів. Водночас більшість методик побудовано під впливом необґрунтованої гіперболізації значущості фінансових чи інвестиційних показників, а розрахунок їх інтегрального індексу пропонується використовувати як індикатор інвестиційної привабливості. Разом з цим аналіз результатів досліджень не дає змоги оцінити вплив інвестиційної політики в регіональному розрізі на еколого-соціально-економічні процеси, на основі яких формується базис для відтворення інвестиційного потенціалу регіону, що є перспективою для сталого розвитку регіону.

Усі розроблені методики залежно від інформації умовно можна поділити на три групи: методики, що базуються на експертних оцінках; методики, що базуються на статистичній інформації; методики, що базуються на експертно-статистичних розрахунках. Але спільним і актуальним у той же час залишається визначення показників, за допомогою яких можна розрахувати інтегральний показник оцінки. Тому розробка показників, які визначають необхідність і доцільність удосконалення та реорганізації існуючих систем державного управління як визначального чинника ефективності механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів, потребує формування єдиних підходів, стандартів і нормативів визначення науково обґрунтованої системи показників, які відображали б регіональний інвестиційний потенціал і ступінь його реалізації.

Важливою структурною складовою механізму оцінки є визначення її принципів. Під такими принципами слід розуміти систему загальних вимог чи обмежень щодо дослідження оцінки ефективності механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів, до яких мають бути віднесені логічність, об’єктивність, своєчасність, пропорційність, доцільність, взаємопов’язаність, гуманістичність, визначеність.

Алгоритм оцінки ефективності механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів складається з таких етапів.

1. Формування мети оцінки, оскільки даний механізм має забезпечувати реалізацію стратегічних цілей розвитку регіону і держави, тому необхідно визначити певний набір оцінювальних критеріїв.

2. Розробка критеріїв оцінки. При визначенні оцінки ефективності даного механізму необхідно визначити такі критерії, які будуть характеризувати різні прояви державного регулювання та рівень і якість цього механізму відповідно інвестиційним потребам і соціально-економічним інтересам регіону.

Відповідно до принципів доцільності, взаємопов'язаності та гуманістичності, основними критеріями мають бути інвестиційний, економічний, соціальний, екологічний. Важливість останнього визначена тим, що стан природного середовища впливає на майбутній стан матеріальної бази регіону та на його соціальні показники, а відповідно, і на інвестиційний потенціал. Оскільки екологічні обмеження все більше лімітують (знижують) економічне зростання; для підтримки існуючого техногенного розвитку потрібні великі обсяги інвестицій в природо експлуатаційні галузі; сформований техногенний тип економічного розвитку є безперспективним із соціальних позицій і не забезпечує здорового способу життя людини.

3. Добір показників та їх кількості із регіональної статистики, на базі яких буде здійснюватися визначення оцінки, що характеризують стан інвестиційних процесів і його вплив на соціально-економічний розвиток регіону.

Розглядаючи різні методиками, ми вже звертали увагу на різноманітність показників при визначенні інвестиційного рейтингу регіону чи то оцінки його соціально-економічного становища. Причому, за різними методиками розрахунків оцінки, їх кількість може сягати від кількох до сотні показників. Вважаємо, що велика кількість показників не гарантує досягнення кращих результатів, навпаки, це збільшує ймовірність виникнення значної похибки, яка призводить до викривлення результатів. Найбільш точно оцінити ефективність інвестиційного процесу на регіональному рівні можна лише за наявності такої кількості показників, яка комплексно характеризує вплив інвестиційної діяльності на соціально-економічний розвиток регіону, що і буде визначати зовнішній прояв ефективності системи державного регулювання в інвестиційній сфері. Зауважимо, що залежно від визначеної мети, вимог до оцінки, чи то її критеріїв, глибина аналізу, кількість та набір показників може змінюватися. На наш погляд, систему показників оцінки ефективності механізму державного регулювання доцільно визначати такою їх сукупністю (табл.), де часткові показники згруповано за такими блоками: блок показників ефективності використання наявних ресурсів регіону; блок показників соціального розвитку; блок інвестиційної привабливості; блок показників екологічного розвитку.

4. Визначення показників: стимуляторів (+) і дестимуляторів (-).

При визначенні індексу часткового показника, що пов'язаний із соціально-економічним розвитком, необхідно встановити той еталонний рівень за якими буде здійснюватися порівняння наявного показника. Так, у різних наукових дослідження за еталонний рівень беруть різні показники: нормативи, інші раціональні норми, а при їхній відсутності – середні чи кращі (максимальні чи мінімальні) досягнуті показники в окремих регіонах країни. Для позитивних явищ (стимуляторів) кращим доцільно вважати максимальне значення, а для негативних (дестимуляторів) – мінімальне. Тому для отримання індексу по кожному із часткових показників пропонуємо застосовувати технологію, що передбачає порівняння показника регіону з максимальним (за позитивними показним – показник-стимулятор) і мінімальним (за негативним показним – показник-дестимулятор) [16, с. 26].

Система показників для розрахунку оцінки ефективності механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів

<i>Найменування показників оцінки</i>	
<i>Показники ефективності використання наявних ресурсів регіону</i>	<i>Показники соціального розвитку</i>
Об'єм валового регіонального продукту (ВРП)	Забезпеченість населення житлом
Темпи зміни об'єму ВРП	Середня заробітна плата
Кількість збиткових підприємств (-)	Рівень безробітних (-)
Експорт і імпорт	Кількість економічно активного населення
Об'єм роздрібного товарообігу підприємств за регіонами	Рівень освіти населення
Забезпеченість регіону автомобільними шляхами із твердим покриттям	Загальний показник тих, хто вступив до навчальних закладів
Об'єм природних запасів нафти і газу (вуглеводневих ресурсів) в регіоні	Частка малозабезпеченого населення (-)
Наявність природних ресурсів, крім вуглеводневих	Рівень злочинності (-)
<i>Показники інвестиційної привабливості</i>	<i>Показники екологічного розвитку</i>
Інвестиції в основний капітал, разом	Екологічні інвестиції
Інвестицій на одну гривню ВРП	Введення в дію окремих потужностей для охорони навколишнього природного середовища
Темп зростання інвестицій	
Інвестиції на одну особу	Повітряний басейн (-)
Обсяг прямих іноземних інвестицій	Обсяг викидів забруднюючих речовин у водні об'єкти (-)
Введення в дію нових основних засобів	
Інвестиції в інновації	
Інноваційно активні підприємства	Скорочення лісів

Виходячи з аналізу оцінки ефективності механізму, найбільш обґрунтовано видається ієрархічна схема. Перший етап – це розрахунок часткових індексів, що характеризують інвестиційні переваги регіону. Другий етап – це визначення групового інтегрального індексу за основними блоками системи показників, що характеризують життєдіяльність регіону. Третій етап – це узагальнюючий інтегральний індекс за груповими індексами системи показників ефективності механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів.

5. Формування інформаційних баз даних, тобто формування матриці вихідних даних [X]:

$$X = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{1j} & \dots & X_{1m} \\ X_{21} & X_{2j} & \dots & X_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{i1} & X_{ij} & \dots & X_{im} \end{bmatrix},$$

де m – кількість ознак (вибраних показників) ($j = 1, 2, 3, \dots, m$); n – кількість блоків, за якими доцільно здійснювати групування показників для визначення оцінки ефективності механізму ($i = 1, 2, 3, \dots, n$); X_{ij} – значення j -тої ознаки, що характеризує стан i -того блоку для визначення оцінки ефективності механізму інвестиційних переваг регіону.

6. Розрахунок часткових індексів конкретного блоку, що характеризують рівень певного аспекту інвестиційних переваг регіонів, визначається як відношення фактичного значення j -го показника для кожного регіону (X_{ij}) (i – показник блоку) до кращого в Україні (у певному регіоні), тобто нормування показників:

- для показників-стимуляторів: $K_{ij} = X_{ij} / X_{ijmax}$;
- для показників-дестимуляторів: $K_{ij} = X_{ijmin} / X_{ij}$.

7. Розрахунок групових інтегральних індексів за основними блоками, що характеризують життєдіяльність регіону, здійснюється за формулою середньої геометричної часткових коефіцієнтів, що входять до i -го блоку:

$$K_i = \sqrt[m]{K_{i1} \cdot K_{i2} \cdot K_{im}} .$$

8. Розрахунок зведеного інтегрального індексу для оцінки ефективності механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів здійснюється за формулою середньої геометричної групових інтегральних індексів, що характеризують основні його аспекти:

$$K = \sqrt[n]{K_1 \cdot K_2 \cdot \dots \cdot K_n} .$$

9. Ранжування регіонів за зведеним інтегральним індексом оцінки ефективності механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів.

Важливим аспектом при визначенні ефективності механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів до конкретного регіону є позиціонування його серед інших. У нашому дослідженні застосуємо побудову матриць відповідно до групових інтегральних індексів за основними блоками шляхом попарних порівнянь у заданій системі координат. Таке позиціонування регіону серед інших надає можливість більш широко охарактеризувати якість інвестиційного процесу та порівняти позиції регіонів і оцінити їх переваги. У нашому випадку можлива побудова таких матриць: “Рівень інвестиційної привабливості – рівень використання наявних ресурсів регіону”; “Рівень інвестиційної привабливості – рівень соціального розвитку регіону”; “Рівень інвестиційної привабливості – рівень екологічного розвитку регіону”.

На основі матриці “Рівень інвестиційної привабливості – рівень використання наявних ресурсів регіону” (рис. 1) можна якісно охарактеризувати, наскільки цілеспрямовано і ефективно розвивається територія на основі власних інвестиційних ресурсів. Так, квадрант I вказує, що ефективне використання наявних ресурсів супроводжується значним вкладанням інвестицій в основний капітал. Тому дієвість даного механізму відповідає визначеним цілям і пріоритетам економічного розвитку даної території. Квадрант II визначає, що даний механізм при високій інвестиційній

привабливості на даній території розподіляє інвестиційні ресурси неефективно, або ж “ефект” від інвестицій, ще не встановлений. Квадрант III – даний механізм не забезпечує формування інвестиційних ресурсів регіону для функціонування інвестиційного процесу і його розвитку, що підтверджується і неефективним споживанням наявних ресурсів регіону. Квадрант IV – механізм не забезпечує розвитку території, так як інвестиційні ресурси не формуються, а наявні ресурси “проїдаються”.

	1,0	Рівень наявності ресурсів
IV. “Зупинка розвитку території”		I. “Цілеспрямований розвиток території”
0	0,5	1,0
		Рівень інвестиційної привабливості
III. “Криза”		II. “Потенційний розвиток території”
	0	

Рис. 1. Матриця “Рівень інвестиційної привабливості – рівень використання наявних ресурсів регіону”

Аналогічно побудова висновків здійснюється і до матриці “Рівень інвестиційної привабливості – рівень соціального розвитку регіону” (рис. 2).

	1,0	Рівень соціального розвитку
D. “Будинок відпочинку”		A. “Збалансований розвиток території”
0	0,5	1,0
		Рівень інвестиційної привабливості
C. “Криза”		B. “Експлуатація праці”
	0	

Рис. 2. Матриця “Рівень інвестиційної привабливості – рівень соціального розвитку регіону”

Квадрант А характеризує, що даний механізм забезпечує не лише оперативне регулювання інвестиційних процесів у напрямку підвищення добробуту населення, а й на стратегічне – здійснюються інвестування для отримання інвестиційного ефекту в майбутньому. Квадрант В – механізм не забезпечує реального впливу на соціальну складову регіону: низьке зростання заробітної плати, порушення соціальних гарантій на підприємствах; високий рівень безробіття. Квадрант Д можна назвати “будинком відпочинку”, за термінологією Блейка і Моутон, оскільки головна турбота і заслуга влади – максимальне забезпечення високого рівня життя населення сьогодні, без інвестування в людський капітал задля розвитку майбутнього. Квадрант С – характеризується як кризовий – низький рівень інвестиційної привабливості території та низький рівень життя населення даної території.

Побудова матриці “Рівень інвестиційної привабливості – рівень екологічного розвитку регіону” (рис. 3.) надає можливість здійснити якісний аналіз екологічної складової регіону залежно від протікання інвестиційних процесів.

	1,0	Рівень екологічного розвитку
4. “Високий захист”		1. “Екологічна стійкість”
0	0,5	1,0
3. “Криза”	0	Рівень інвестиційної привабливості
		2. “Виснажування”

Рис. 3. Матриця “Рівень інвестиційної привабливості – рівень екологічного розвитку регіону”

Квадрант (1) характеризує високу інвестиційну привабливість, яка супроводжується значним інвестуванням у збереження і відновлення екологічного потенціалу території в інтересах майбутніх поколінь громадян України. Квадрант (2) має відмінність від квадранта (1), яка пов’язана із недостатньою увагою з боку органів державної влади у сфері охорони навколишнього середовища, що потребує термінового аналізу ситуації. Якщо ж не прийняти відповідних змін до вже сформованого механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів, то в майбутньому можна отримати потенційну загрозу екологічної підсистеми регіону, що може призвести до кризового становища її (квадрант (3)). Останній являє собою зону “екологічної кризи”, в якій порушується рівновага та стійкість підсистеми і починаються якісно нові процеси, які можуть призвести до повного її краху.

Квадрант (4) являє собою зону “високого захисту”. У даному випадку механізм, який спрямований лише на відновлення екологічного потенціалу території може призвести до критичної ситуації в екологічній підсистемі регіону. Передумовою цьому є неспроможність механізму забезпечити відновлення відповідних інвестиційних ресурсів, тобто можливість природного середовища до саморегуляції та самовідтворення.

Побудова матриць є аналітичним інструментом, який надає можливість не тільки кількісно описати дію механізму державного регулювання на інвестиційні процеси в регіоні, а й якісно охарактеризувати його вплив на регіональні підсистеми: економічну, соціальну, екологічну. Тобто визначити, наскільки даний механізм у регіоні зорієнтовано на процес максимального забезпечення інвестиційних потреб регіону за рахунок досягнення оптимальної пропорції розподілу обмежених ресурсів (природних, трудових, інвестиційних, інноваційних тощо) між сферами і галузями економіки, відповідно до їх об’єму і структури інвестиційних потреб.

На основі проведеного аналізу різних методик ефективності державного управління та медок оцінки інвестиційної привабливості регіонів обґрунтовано власне бачення щодо визначення методичних підходів оцінки ефективності механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів. Визначено принципи, критерії та показники оцінки. На основі останніх запропоновано методика розрахунку інтегральних показників, які відображають та оцінюють вплив даного механізму на соціально-економічний розвиток регіону. До критеріїв оцінки, крім економічного, соціального, інвестиційного, включено екологічний. Запропонована методика оцінки даного механізму може бути застосована у практичній діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування як орієнтир під час розробки, так і під час коригування державних і регіональних інвестиційних програм щодо соціально-економічного розвитку країни та її регіонів.

Література:

1. *Анатович Н. А.* Методология политического анализа эффективности государственного управления / Н. А. Анатович // Проблемы управления. – 2009. – № 4 (33). – С. 95–99.
2. *Бард В. С.* Инвестиционный потенциал Российской экономики / [В. С. Бард, С. Н. Бузулуков, И. Н. Дрогобыцкий и др.]. – М. : Экзамен, 2003. – 320 с.
3. *Бланк И. А.* Инвестиционный менеджмент : [учебный курс] / И. А. Бланк. – К. : Єльга-Н, Ника-Центр, 2002. – 448 с.
4. *Бутко М.* Державне регулювання як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонів / М. Бутко, Л. Подоляк // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 36–44.
5. *Гусєв В. В.* Інноваційна активність підприємств як об’єкт державного регулювання сталого розвитку / В. В. Гусєв // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – № 20. – С. 29–34.
6. Державне управління : [словник-довідник] / за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.
7. *Захарін С. В.* Механізм державного регулювання іноземного інвестування / С. В. Захарін. – К. : Ін-т економіки, 2003. – 161 с.

8. Любченко О. М. Оцінка фінансово-інвестиційного потенціалу регіонів України як невід’ємний елемент розробки стратегії соціально-економічного розвитку регіону / О. М. Любченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – № 3. – С. 8–12.

9. Мартиненко В. Ф. Державне управління інвестиційним процесом в Україні : [монографія] / В. Ф. Мартиненко. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – 296 с.

10. Мартиненко В. Ф. Методологічні засади оцінки ефективності інвестиційного процесу у перехідній економіці України / В. Ф. Мартиненко // Вісник УАДУ. – 2002. – № 1. – С. 79–86.

11. Матвієнко П. Узагальнююча оцінка розвитку регіонів / П. Матвієнко // Економіка України. – 2007. – № 5. – С. 26–35.

12. Метафізика економіки / В. Д. Базидевич, В. В. Ільїн ; Київ. нац. ун-т підприємств в умовах перехідної економіки : сб. науч. тр. ІЭП НАНУ. – Донецьк, 2000. – С. 161–68.

13. Моніторинг і оцінка як інструмент ефективного управління державним сектором // Моніторинговий кур’єр. – 2008. – № 1. – С. 2–3. – (грудень).

14. Оцінка ефективності управління в районних державних адміністраціях / [А. О. Черемис, І. І. Артим, Р. М. Рудніцька та ін.]. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 296 с.

15. Павлов В. І. Проектний аналіз в інвестиційному забезпеченні регіону / В. І. Павлов // Город, регион, предприятие в условиях переходной экономики : сб. науч. тр. ИЭПИ НАН Украины. – Донецьк, 2000. – С. 173–178.

16. Уманець Т. В. Методологічні аспекти управління економічним розвитком регіону / Т. В. Уманець // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 22–35.

17. *Governance Matters V. Governance Indicators for 1996 – 2005* / by D. Kaufmann, A. Kraay, and M. Mastruzzi. September 15, 2006. – Режим доступу : <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/RUSSIANFEDERATIONEXTN/0,contentMDK:21407135~isCURL:Y~pagePK:1497618~piPK:217854~theSitePK:305600,00.html>

Надійшла до редколегії 16.04.2010 р.